Toespraak presentatie inventaris NIHS Limburg in synagoge Meerssen op vrijdagmiddag 30 oktober 2026:

Geachte dames en heren,

Het is mij een groot genoegen om op de laatste dag van de Maand van de Geschiedenis een nieuwe inventaris aan U te mogen presenteren. Als voorzitter van de Kring van Archivarissen Limburg wil ik het belang duiden van deze nieuwe inventaris middels een korte inleiding archivistiek. In de Archiefwet staan namelijk vijf wettelijke taken die wij moeten uitvoeren:

Voor de overgebrachte archieven grosso modo uit de periode jaar 1000-2020 gaat het om :

- Beheer (materiele verzorging en inventarisatie)
- Behoud (restauratie en digitalisering)
- Bestudering (informatieverzoeken afhandelen, schrijven van artikelen en boeken)
- Beschikbaarstelling (studiezaal, exposities en educatie)

Voor de niet-overgebrachte archieven uit de periode 2000-heden geldt:

- Inspectie (Toezicht en advies over het informatiebeheer van aangesloten gemeenten en gemeenschappelijke regelingen. Daarnaast het opzetten van een duurzaam digitaal archief, een e- zogenaamde depotvoorziening voor alle partners)

Waarom doen we dat? De Archiefwet zegt hierover: het promoten van geschiedenis en het bevorderen van cultuurparticipatie is het belangrijkste doel van de wet enerzijds. Anderzijds moet de burger de overheid kunnen controleren, gratis en voor niks. Thorbecke schreef al in 1848, dat er geen democratie kan bestaan zonder openbare archieven en daarmee vormt de archiefwet de belangrijkste pijler van onze Grondwet. Tenslotte hebben we zoveel archiefschatten in huis, waarmee we identiteit en cohesie in de samenleving kunnen bevorderen. Geschiedenis is verhalen vertellen en die begint bij je eigen voordeur. De overheids- en particuliere archieven vormen een 'spiegel' van de samenleving en dat zijn onze parels waarmee wij mogen werken. Geschiedenis is niet van gisteren, maar van vandaag en morgen.

Kortom archiefbeheer begint met inventarisatie, ontsluiting van archieven en collecties, zodat historisch onderzoek kan plaatsvinden. Geen sinecure, geen hobbyisme, maar het begin van de archiefketen. Zonder de inventaris van Carl Andreas over de archieven van de joodse gemeente

Maastricht, periode 1780-1960, had ik het boek "Joods leven in Maastricht" nooit kunnen schrijven. Dank hiervoor Carl.

In de uitnodiging stond, dat ik iets ging vertellen over de joodse geschiedenis van Limburg, maar daarvoor verwijs ik graag naar het reeds genoemde boek en naar de kasten in deze synagoge, die antisemitisme in Meerssen en Limburg behandelen door de eeuwen heen. Daar kunnen we straks samen naar gaan kijken…

Nee, ik ga u meenemen naar de wordingsgeschiedenis van mijn eigen zoektocht naar joods leven, die feitelijk begon in 1977. Als 13-jarig jongetje bezocht ik de Yad Vashem in Jeruzalem, het grootste Holocaustmuseum ter wereld. Dat heeft toen een verpletterende indruk op mij gemaakt en was de doorslaggevende reden dat ik geschiedenis ben gaan studeren in Nijmegen. Mijn belangstelling voor minderheden was altijd al groot en joden zijn de 'kanaries in de kolenmijn'. Immers de kracht van een democratie lees je af aan de omgang van minderheden in de samenleving. Vanaf 1985 begon ik serieus onderzoek te doen, eerst alle beschikbare literatuur doornemen, nationaal en internationaal en vervolgens archiefonderzoek in Maastricht bij het Gemeentearchief en het Rijksarchief. Natuurlijk ook in Den Haag (Archief van de Hoofdcommissie tot Zaken der Israëlieten) en in Amsterdam (Archief van de Permanente Commissie van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap). Gevolg, in 1988 studeerde ik af op de Joodse Gemeente Maastricht in de 19de eeuw. De scriptie was zeer geslaagd en dus trok ik de stoute schoenen aan als 24-jarige adolescent en vroeg aan de toenmalige gemeentearchivaris, Toon Jenniskens, of de scriptie niet uitgebouwd kon worden tot een boekwerk in de historische reeks "Vierkant Maastricht" over de periode 1250-1990. Maastricht is immer de oudste joodse gemeente van het land en in 1990 zou de synagoge 150-jaar bestaan. Toon vond het een goed idee, maar voor de financiering verwees hij mij naar de voorzitter van de NIHS Limburg, Benoit Wesly. Ik begaf me met knikkende knieën naar het monumentale Vestedapand aan de andere kant van de Maas. Ik werd vriendelijk ontvangen en Benoit wilde het idee ondersteunen. Er kwam een heuse werkgroep met mensen uit de joodse gemeenschap en het gemeentearchief en uiteindelijk kon het boek op 21 augustus 1990 in het Generaalshuis -het huidige Theater aan het Vrijthof- gepresenteerd worden, gelardeerd met een mooie expositie gemaakt door Rolf Hackeng en Carl Andreas van het gemeentearchief.

De datum was niet toevallig gekozen, want op vrijdag 21 augustus 1840 was de synagoge in Maastricht feestelijk geopend. Ik citeer uit de notulen van het kerkbestuur: "Op vrijdag den eenentwintigsten augustus trok er vanaf 15.00 een heuse Limburgse processie, onder spelen van het stadscarillon, van de oude huissynagoge van de Kleine Gracht, via de Markt en de Grote Gracht naar de nieuwe synagoge in de

Bogaardenstraat. . “De geheele Politie en Maréchaussees in grand tenue vergezelden den optogt even als een kapitein en twee officieren, terwijl naast den optogt twee linies militairen gingen om den toeloop van meerdere duizenden nieuwsgierigen te keeren. Het schoonste weer begunstigde de feestviering en de stoet trok alsoo over den Markt en de Groote Gracht heen en naar de Bogaardenstraat, in beste order en zonder de minste stoornis. Om half zes was iedereen bij de nieuwe synagoge aangekomen. De militairen en 24 meisjes hadden zich bij de ingang in twee rijen opgesteld. Een deputatie haalde de overheden en geestelijkheid af en dezen trokken onder het spelen van het Nationaal lied (het Nederlandse volkslied dus) den tempel binnen”. Nadat allen hadden plaatsgenomen haalden “de voorzangers de in het portaal staande Toroth (wetsrollen) en bragten deze onder het zingen van liederen op de bima. Daarop hadden de gebruikelijke zeven omgangen plaats met de tafels der wetten, terwijl de opperrabbijn na de zevende omgang de Toroth in de lade (de ark) stelde, het inwijdings- en andere gebeden volbragt en de lade daarna gesloten werd”. Hierna volgde een toespraak van opperrabbijn Jacob Lehmans, die ruim een uur in beslag nam. Daarna bedankte Salomon Bloemendaal de burgerlijke en militaire autoriteiten voor hun gulle giften en hun aanwezigheid en vervolgde de dienst met een gebed voor de koning.

Salomon Bloemendaal was de Benoit Wesly van de 19de eeuw. Net als Benoit 50 jaar actief voor zijn geloofsgemeenschap. Het is niet verwonderlijk dat Salomon geridderd werd voor zijn verdiensten door de burgemeester van Maastricht. Door zijn dood op 22 januari 1885, 85 jaar oud, verloor joods Limburg een actieve en waardevolle kracht. Maar ook zijn vrouw Bella droeg haar steentje bij.

Zijn vrouw, Bella, ging nog jaren onverdroten verder. Zij bleef zich inzetten voor alles dat nodig was binnen de joodse gemeente Maastricht. Mede daarom werd zij op haar negentigste verjaardag in 1902 tijdens een sjoeldienst als volgt door de voorzitter van de kerkeraad als volgt toegesproken: “De geheele Gemeente neemt deel aan Uw feest, en dat is niet te verwonderen, want van allen, rijk en arm, bent U geëerd en geacht(…). Uw waarde Echtgenoot had reeds zoo veel voor onze gemeente gedaan en getrouw hebt U de goede daden van Mijnheer Bloemendaal zaliger nagevolgd (…). Zoo moge U dan verder Gods genade ten deel vallen en moge alle verdere dagen zoo gelukkig voor U zijn, als de geheele Gemeente en ik U dit heden van harte toewenschen”. En Gods genade viel haar ten deel, want Bella vestigde een tot op heden ongebroken ouderdomsrecord binnen de joodse gemeente van Maastricht. Bella Bloemendaal-Benjamin overleed op 26 april 1913 op honderdeenjarige leeftijd. Op haar honderdste verjaardag werd een foto gemaakt, waarop zij als een waardig mater familias omringd wordt door

de kinderen van de joodse gemeente Maastricht. Deze foto prijkt nog steeds aan de muur van de bestuurskamer in het synagogecomplex te Maastricht…een waar eerbetoon voor een bijzondere vrouw!

Over Bella heb ik een artikel geschreven voor de bundel "Verborgen vrouwen van Limburg, die volgend jaar zal verschijnen. Naast dat bijzondere verhaal nog vier verhalen: over de verzetsvrouw Lieske Zwaans, die samen met haar man Kees de joodse families Silbernberg en Wijnperle verborgen hield op hun bunkerschip te Born. Ook aandacht voor die andere slachtoffergroep van de Holocaust, de Sinti, zigeuners in de volsmond. Ook zij krijgen twee artikelen over de Alte Mutter Steinbach van Brunssum en Roermond en over het meisje met de hoofddoek, dat geen joods kind was, maar een sintezza: Settela Steinbach en haar moeder Toetela, die uiteindelijk vermoord werden in Auschwitz…

Ik heb de afgelopen decennia vele artikelen, boeken, exposities en websites gemaakt, die allemaal te maken hebben met joods leven in Limburg. Ook in deze synagoge heb ik verschillende exposities gemaakt; in 2018 maakte ik "Acht eeuwen joods leven in Limburg, in 2020 Joodse Onderduikkinderen, in 2023 Sinti in Limburg en in 2025 "Verdwenen, maar niet vergeten" over de poëzie-albums van vier joodse kinderen uit Sittard en Gangelt. Allemaal dramatische verhalen, opdat we niet vergeten en gaan begrijpen, dat vrijheid niet vanzelfsprekend is en al helemaal niet vrijblijvend is!

Ik ga afsluiten met het voorwoord, dat ik samen met Ernst de Reus schreef voor de nieuwe inventaris:
De aanleiding voor deze nieuwe inventaris was het afstoten van archiefbescheiden door Benoit Wesly, oud-voorzitter van de Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge, die deze functie bijna 50 jaar vervulde. Bij Wesly op kantoor bevonden zich nog allerhande archiefbescheiden van meerdere Nederlands-Israëlitische Gemeenten uit Limburg. Het was op dat moment nog niet duidelijk of het om archiefbescheiden ging uit Eijsden, Heerlen, Maastricht, Roermond, Sittard of Venlo, of aanverwante Nederlands-Israëlitische verenigingen, stichtingen en sociëteiten. Wesly zocht een passende locatie, maar dat bleek een moeilijke klus te zijn wanneer men niet weet op welke locatie de archiefbescheiden betrekking hebben. Hierdoor zocht Wesly eind 2025 contact met Jac Lemmens, gemeentearchivaris Roermond en Weert, om hem daarbij te helpen. Dankzij zijn jarenlange onderzoek en nauwe betrokkenheid met de joodse gemeenschap in Limburg, zocht Lemmens, vanuit een signaliserende functie als voorzitter van de Kring voor Archivarissen Limburg (KVAL), naar mogelijkheden om de klus op te pakken. Hierbij dienden archivarissen samen te werken die enerzijds bekend zijn met de joodse geschiedenis van Limburg en anderzijds de Hebreeuwse taal, dan wel het Jodendom. Archivaris Lemmens sloot de handen ineen met zijn medewerker inventarisatie Nick Pouls, vanwege zijn kennis over het

Hebreeuws en het Jodendom. Na consultatie van de drie reeds aanwezige archiefblokken van de Nederlands-Israëlitische Gemeenten in Limburg bij het Historisch Centrum was een nieuwe inventaris van de archiefblokken 21.284B en C wenselijk, aangezien dit plaatsingslijsten waren. Tevens was het noodzakelijk om de aanpak zo gedegen mogelijk uit te voeren, omdat al snel duidelijk werd dat er zich meerdere hiaten in de archiefblokken bevonden. Om die hiaten op te vullen contacteerde Lemmens ook oud-bestuursleden van de NIHS-gemeenten, zoals Harry Altmann, Simon Manassen en Johan van de Walle, Voor de resterende archiefbescheiden werd nog een extra een zoekactie verricht door Ernst de Reus, de huidige voorzitter van de NIHS Limburg, op de zolder van de synagoge te Maastricht.
De archiefblokken én alle aanvullingen zijn vervolgens door Pouls geïnventariseerd. Hierbij is een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de verschillende archiefvormers. Het hoofdbestanddeel van deze inventaris betreft archiefbescheiden uit de periode 1960-2021, maar er bevinden zich ook bescheiden van vóór 1960 in het archief. Desalniettemin sluit de inventaris aan bij de door Carl Andreas opgestelde inventaris van toegang 21.284A, die de voorgaande periode1780-1960 uitstekend heeft beschreven.
In 2040 zal de synagoge te Maastricht 200 jaar bestaan en komt er wellicht ruimte voor retrospectie. De nieuwe inventaris biedt voldoende mogelijkheden voor toekomstig historisch onderzoek. Voor toekomstige onderzoekers hopen wij het archief veilig te hebben gesteld.

Ik dank U voor uw aandacht en geef graag het woord aan Nick Pouls!

Jac Lemmens

(Gemeentearchivaris van Weert, Nederweert, Leudal, Roerdalen, Echt-Susteren, Maasgouw en Roermond)